نائیری یاد

● لەوانەیە گەلی نائیری بەشێکی گرینگ بێ لە گەلی سوباری ، کە سێ هەزار ساڵ پێش زایین ناوی لە دەقە بزماری یە کۆنەکان دا هاتووە . هەندێ لێکۆڵەر سنووری وڵاتی سوباری یان وا دیارکردووە : لەباکووردا دەریاچەی وان . لە رۆژئاوادا دۆڵی خاپوور ، لەرۆژهەڵاتدا شاری کەرکووك ، وە لەخوارووشەوە وڵاتی بابل . گەلی نائیری بەزمانێك قسەی کردووە لەوانە لە گرووپی زمانە قۆقاسی یەکان بووبێت .(۱)

لە کۆتایی سەردەمی ئاشووری دا ، ناوی سوباری نەماو نائیری یان نایری . کە لە وڵاتی سوباری نیشتەجێ بوو بوون بەتایبەتی لەبەشەکانی سەرووی دا ، کە بە وڵاتی نائیری زانرا . . جێگاکەی گرتەوە .

لە سەردەمی نوێی ئاشوری یەوە (۹۱۱-٦۱۲) پێش زایین ، ناوی نائیری لە تۆمارکراوەکانی ئاشووری دا هاتووەو ، وا بەر بیر دەکەوێ وشەکە بەو گەلە یان بەو وڵاتە ووتراوە کە دەکەوێتە باکووری ئاشوورەوەو . ئاشووری یەکان زۆر چەڵنگی پاراستنی ئەو رێگایانە بوون کە بەهۆیانەوە کاروانی بازرگانی دەگەیشتە هەردوو دەریاچەی ورمێ‌و وان ، کە ئەمڕۆ بە (ئاذربایجان) ناو دەبردرێ‌و . کاروانی بازرگانیش کەل‌وپەلی جیاجیا لە : (کان) ی خاو ، وەك مس‌و ئاسن‌و قەڵایی کە بۆ بەرهەم‌هێنانی کەرەستەی جەنگ‌و دروستکرونی چەك وەك شمشێرو تیرو نێزەو قەڵغان پێویستن‌و ، پیشەسازی یە ناوچەییەکانی تری تایبەت بە کەرەسەی ناوماڵ‌و کاری رۆژانە ، هەروەها زێرو زیووو پێست‌و قوماشی رەنگاورەنگ . . سەرەرای پێویستیەکانی تر لە خۆراك‌و خواردن‌دا . بۆ وڵاتی ئاشووری یان وەگواستەوە .

جا بۆ پاراستن‌و سەلامەتی هاتوچۆکردنی کاروان‌و دابین کردنی

زبیر بلال اسماعیل

نائیرییەکان

پێداویستی‌یە گرینگەکانی ئابوری ولات ، ئاشووریەکان بایەخی زۆریان بە رێگا بازرگانی‌یەکان دەداو بەپەرۆشی ئەوە بوون کە هەمیشە دەستیان لەم بەشەی ئیمپراتۆریەکەیاندا گیربێت‌و دەرفەتی ئەوە نەدرێ دەوڵەتێکی بەهێز دابمەزری ببێتە هۆی کزبوون‌و پێلەقکردنی دەسەلاتیان‌و . بۆ ئەوەی لەم ناوچەیەدا بەردەوام ، دەست بەسەر ئابوری ولات‌دا بگرێت‌و هەردەم دەشت‌و دەری ولات‌و ناوچە چیاییە دەوروبەرەکەی ، لە ئابلۆقەو پەلاماردانی دانیشتوانە چیاییەکانی نائیری‌و ئورارتوو خلدییەکان (٢) لە باکووری دەریاچەی وان‌و رۆژئاوی‌دا بپارێزێت . دەوڵەتی ئاشوری هەمیشە لەشکری لە ئاراو ئامادە بوو بۆ لەناوبردنی هەر بزوتنەوەیێک یان شۆرشێک سەرهەلبدات . سەرکەوتنی ئەم کارەش وا لە ئاشوری‌یەکان دەکات . بنکەی بەهێزی پاراستن لەم ولاتەدا دابمەزرێنن . بەم جۆرە چەندین ئاوەدانی‌ی . (مستعمرەیان)لە دەرەوەی نیشتمان‌دا دامەزراند . لەوانە : لە ولاتی (کیدوکیا) لە خوارووو و ناوە راستی ئاسیای بچووکەوە . وە لە دەشت‌و ناوچەکان خوارووی هەردوو دەریاچەی ورمێ‌و وان‌و ناوچەکانی نزیکیان لە باکووری عیراق‌و ئەو ولاتەی کە بە ولاتی نائیری ناوبردرا .

لەسەرتاوەو ، لەو کاتەی کە ولاتی نائیرەو خوارووو ناوەراستی ئاسیای بچووك لەژێر باری ناکۆکی سیاسی ئەژناو سەرکردیەتی یەکگرتووی نەبوو ، تا رادەیەك . ئەم سیاسەتەی ئاشوری سەری‌گرت‌و باری ئابوری ولات پەرەی‌سەند . بەلام ئەم خەون‌و ئامانجەی تا سەر نەبوو . بەتایبەتی لەو کاتەی کە دەوڵەتێکی نوێ لە ولاتی نائیری‌و چیاکانی ئارارات‌دا . کە دەوڵەتی ئورارتی یان خلدیە سەری‌هەلداو توانای عەسکەری‌و دارای ئمپراتۆریەتی ئاشوری بە درێژایی سەدەیێك چۆرو لەبن‌هێنا . تا لە ئەنجام‌دا پەکی‌کەوت‌و نەیتوانی لەبەردەم میدیایی‌و بابلی‌یەکان‌دا خۆی رابگرێ‌و شکا . (٣)

ئەم باسەمان ، باسی دەوڵەتی ئورارتیە نی‌یە . بەلام لەبەر ئەوەی رووداوەکانی ئەم دەوڵەتە پەیوەندێکی بەتینیان بە ولاتی نائیری‌یەوە هەیە بەهۆی شوێنی جوگرافیایەوەو . چونکە هەردووکیان لە بەسەرهات‌و رووداوە مێژوویی‌یەکانیان‌دا یەك دەگرنەوە . بەتایبەتی لە باسی شەڕی نێوان ئاشووری‌و ئورارتیەکانەوە . لەبەر ئەوەوە ناومان هێنا .

ولاتی نائیر :

وا بەدیار ئەکەوێ ، گەلی نائیری ، لەسەرەتاوە ، لە کوردستانی باکووردا نیشتەجێ بووە . . . لەپاشان ، لەبەر زەبروزەنگی ئورارتیەکان ، بەرەو خوارووو رۆژئاواوە کۆچی کردووە . لەم بارەیەوە (سدنی سمث) دەلێ : « ئورارتیەکان کە لە پەلاماردانەکانی پاشاکانی ئاشوور لە سالی ١٢٦٠ ی پێش زایین‌دا ناویان هاتووەو لەو ناوچەیە ، کە لە کتێبی پیرۆزدا لە سەدەی شەشنزەهەمی پێش زایین بەناوی (ئورارتور تارارات) ناوبردراوەو . کە دەکەوێتە نێزان دەریاچەی ورمێ‌و وان ، نیشتەجێ بوون . بەرەو باکووری کوردستان کشان‌و وایان لە دانیشتوانی ئەو ناوچەیە کرد کە لە خوارووی دەریاچەی وان بۆ رۆژئاواو خوارووودا کۆچ بکەن . ئەمەش بووە هۆی دامەزراندنی هەندێ میرنشین . کە پاش سەردەمی ئاشووریەکان بەناوی نائیری زانراون لەژێر دەستەلاتداریتی ئورارتو دابوون . (٤) مێجەر سۆنیش هەر بۆ ئەم رایە دەچێ‌و دەلێ : ولاتی نائیر تەنیا بریتی نەبوو لە بەشی باکووری رووباری زابی گەورە ، بەلکو لەراستیدا ، پاشای ئاشوورتەگلات پلاسری یەکەم‌دا «١١١٢ ١٠٧٤) پێش زایین‌و

نەوەکانی ،ناوی نایری‌یان لەو دانیشتوانانە دەنا کە لە دەوروبەری دیجلەو فورات‌و باکوری نیڤاتس «طور عابدین» واتە هەرێمی دیاربەکرو خەرپووت‌و دەرسیم» ی ئێستاو چیاکانی بەدلیس‌و تۆرۆس ، نیشتەجێ بوون . چیای (طور عابدین) کە لە کۆنەوە بە (نیڤات) ناسراوە ، لە سەردەمی پاشای ناوبراو باکووری سنووری ولاتی ئاشوور بوو . . . وە ولاتی نەناسراوی نائیر ، کە هەمیشە ئەم پاشایە هەوڵی داگیرکردن و دەست بەسەراگرتنی دەدا ، کەوتبووە پاش ئەم سنوورە» .[٥]

بەم جۆرە نائیری‌یەکان ، لە سەرەتادا ، لە کوردستانی باکووردا نیشتەجێ بوون ، لەپاشان لەبەر زەبرزەنگی ئورارتی‌یەکان بەرەو کوردستانی ناوەراست کشان‌و لەوێدا جێگیربوون . لەم بارەیەوە سۆن دەڵێ : «بەم جۆرە دەبینین گەلی نائیر ، کە پێش میدی‌یەکان لە کوردستان ناوەراستدا ژیاوە ، ولاتەکەی لە ئەستێلی ناوەراستی زێی گەورە واتە (زێی بادینان) تا سەرچاوەکانی ئەم رووبارە درێژ بووەتەوە» .[٦]

لێکۆڵینەوە نوێ‌یەکان ، جێگیر بوونی نائیریەکان لە کوردستانی ناوەراست‌دا دوویات دەکەنەوە . ناوچەی نائیر یا (خوبشکیا) کە (توراداینخن)ی رۆژهەلاتناس بە دۆڵی بۆتان دای‌دەنێ . لە زاخۆوە تا ناوچەکانی سەرووی زابی گەورە . . وە لە باکووردا تا خوارووی دەریاچەی وان . . وە لە خوارووا تا شاری ئێستای رەواندوز . . درێژ بووەتەوە .[٨]

مێژووی نائیر :

بەسەرهاتی مێژوو دەری‌دەخات کە نائیری‌یەکان لەسەر حیسابی دەوڵەتی ئاشووری ناوچەی خۆیان فراوان کردووە بەرەو خوارو کشاون ، ئیتر بۆیە هەر لە سەدەی دوانزەهەمی زایینی‌یەوە پاشاکانی ئاشوور بە ناچاری‌یەوە رووبەروویان وەستان‌و بەگژیاندا چوون . بەلام پێش ئەمە ناچار بوون کە هاوکاری‌و هەڵس‌و کەوتیان لەگەڵ نائیری‌یەکان بکەن تەنانەت تەگلات پلاسری یەکەم پاشای خاوەن شکۆ ، بەو پەری رێزەوە هەڵس‌وکەوت‌و هاوکاری لەگەڵ پاشاکانی نائیری‌دا دەکرد[٩] . . هەرچەندە ئەم جۆرە کردەیە لەگەڵ پەیرەوو سروشتی پاشاکانی ئاشوور نەدەگونجا ، بەلام بەرژەوەندی سیاسی‌و ئابووری وای پێویست دەکرد . مامۆستا (راگوزین) لەم بارەیەوە دەڵێ : «گومان لە هەڵس‌وکەوتی چاکی تەگلات پلاسر لەگەل پاشاکانی نائیری‌یەوە ناکرێت .ئەمەش جێگای سەرنج راکێشانە ، چونکە ئەم هەڵوێستە مەبەستدارە لەگەڵ ئامانج‌و سروشتی پاشا توندوتیژەکانی ئاشوور نەدەگونجا . . . بەر گومانیش ناکەوێ کە ئەم هەڵس‌وکەوتە چاکەو بەپیرەوەچوونی رێزگرتنی هەست‌و خواستی پاشاکانی نائیر ، دەچێتە ژێر رەحمەتی پێویستی‌ی رۆژ و بارو دۆخەوە»[١٠]

لە سەرەتای سەدەی دوانزەهەمی زایینی‌و بەولاوە ، کە دەوڵەتی نائیر لەسەر حیسابی . ئیمپراتۆریەتی ئاشوورەوە بەرەو خواروو بلاوەی کرد ، پاشاکانی ئاشوور کەوتنە بەرپەچ‌دانەوەو شەرکردنیان . هەمان پاشای ناوبراو گردی (ملاز گرد) لەگەل سوپای بیست‌وسێ پاشای نائیری لە توندوتیژترین شەری خوێناوی‌دا جەنگا ،[١١] سەرەنجام سەرکەوت‌و ئەم بارتەقابردنەو تەواوی شەروشۆقە خوێناویەکانیشی لە پەیکەرێکی گەورەوا کە لە سەروچاوەی دجلەدا دروستی‌کرد ، نەخشێنراو تۆمارکرا .[١٢]

وە لە دەرووبەری ٩١٠ ی پێش زایین ، سوپای ئاشوور لەشکرێکی گەورەی بۆ سەر ولاتی (کوتموخ) دا رێکخست . وە لە نێوان دجلەو جودی (چیایێکە لە دورگەی - ابن عمر-لە کەناری دەستەراستی (دیجلە) لە شەرێکی خوێناوی‌دا ، سوپای ئاشوور سەرکەوت‌و ولاتەکەی خستە ژێر بالی ئیمپراتۆریەتەکەیەوە . هەروەها (توکلتی نن ئەورتای دووەم -٨٩٠- ٨٨٤) پێش زایین ، هەروەکو پاشاکانی تری ئاشوور بەم میللەتەوە سەرقاڵ بوو بوو .[١٣]

هەواڵی نائیری دوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئورارتی‌یەکان

لەو کاتەی دەوڵەتی ئورارتی لەسەر دەستی سەردوری یەکەم لە سەردەمی پاشای ئاشووری ئاشور ناسر پالی دووەم (٨٨٣-٨٥٩) پێش زایین ، دامەزرا ، ولاتی نائیری‌و ئورارتو ، دوو ولاتی هێمن‌و ئاسایشداری ژێر دەسەلاتی دەوڵەتی ئاشوور نەبوون ، ئاشوور ناسر پال کە لە شاری کەلحۆ «کالح - نمرود» حوکمی دەکرد ، لە بلاوکراوە جەنگیەکانیدا رایگەیاند بوو کەوا «ولاتی نائیری‌و کەرخی‌و شوباری‌و نیرب‌و ئوارارتوی داگیر کردو لەپاشان رووی کردە ولاتی بابل‌و تەسکابی کروری‌و ولاتی حەلزان . وە لە پشتەوەی زابی بچووکدا بەرەو ولاتی زابا- ناوچەی رۆژهەلاتی دجلە- لەنێوان هەردوو زاب‌دا-هەولێر سورایەوە .[١٤]

سەرەرای ئەوەی بۆ ماوەیەکی کەم ، هێمنایەتی بالی بەسەر ئەم ناوچە چیاییانەدا کێشابوو . بەلام . دەرحاڵ ، کە هەواڵی

مردنی ئاشور ناسر پال زانرا ، گەردەلوولی ئاگری بێبەزەیی ، بەگورەوە ، پەرۆشی تێکدانی تەختو تاجی پاشا ئاشووریەکان بوو . ئەوە بوو هێزی ئورارتی پەلاماری بنکەکانی ئاشووری داو ناوچە دوای ناوچەی دەسەندەوە ، تا پاشای نوێ « شلما نصری سێیەم) کە پایەی پاشایەتی لە ساڵی ٥٨٥٩ ی پێش زاین ، دوای مردنی باوکی ، پێدرا . . لە سێیەمین ساڵی حوکمیدا ، ناچار بوو لەشکرێك ، کە خۆی سەرکردایەتی کرد ، بۆ سەر ولاتی نائیریو ئورارتو رێك‌نجا . . . رێی ناوچە چیاییەکانی باکووری عیراق گرتەبەر تا گەیشتە سەروچاوەی دجلەو فورات ، وە لەوێدا هەروەك باپیرە گەورەکەی (تەغلات پلاسری یەکەم) قوربانی پێشکەش بە خوداوەندەکانی کرد . وە ئەمەشی لە بلاوکراوە جەنگیەکانیدا تۆمارکردو لە دەرگای برۆنزی کۆشکەکەیدا نەخشاند ، کە هورمز رەسام لەو شوێنەوارە دێرینەی کە بە (تل بلاوات) ناسراواوە ، لە نزیك نمرود دا دۆزییەوە . وە لە بلاوکراوە عەسکەرییەکاندا دەردەکەوێ کەدا مەبەستی ئەم پەلاماردانە ، ئورارتو بووە ، (شلما نصری سێیەم) بە ولاتی خبشکیا (نائیر)تێپەڕیو شاری سکۆنیای پایتەختی (ئارامی) Arame ی پاشای ئورارتی هەلاتوو داگیرکردو تا چیای (ئەدوری– Adduri یش راوناو (٣٤٠٠) سێ هەزارو چوارسەد پیاوی لێ‌کوشت . وە لە دەیەمو یانزەهەم ساڵەی حوکمیدا پێنج لەشکری تری نارده سەر ئارامی پاشای ئورارتی . سەد شاری داگیر کرد بەلام نەیتوانی ئارامی کە هەمیشە لە چیایێکەوە بۆ چیایێکی دوورتر خۆی بزر دەکرد . بیکوژێتو لەناوی ببات .

شلمانصر لە (٢٧) بیستو حەوتەمین ساڵەی حوکمیدا بوو کە (سردوری) یان (سدوری دووەم) ، پاش مردنی ئارامی باوکی ، هاتە سەر حوکم . وە دیان ئاشوور سەرکردەی گشتی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری لەشکرێکی گەورەی بۆ داگیرکردنی ولاتی (سدوری) ناو داو بەسەریدا زالّ بوو . لە (٣١) سیو یەکەمین ساڵی حوکمی شلمانصردا ، دیان ئاشوور ، جارێکیتر بەسەر ولاتی ئورارتوی داداو ئەوجارە رێگای خەبشکیا (پایتەختی نائیر) و (مساسر)و (تۆبزاوە) ی بەرنەدا[١٥] تا پەنجا شاری ئورارتی نەخستە ژێر گەمارۆی سووتاندنو وێرانکردن .[١٦]

هەرچەندە مەملەکەتی ئورارتو هەردەم گەمارۆو پەلاماردانی ئاشووری لێنەدەبرایەوە ، بەلام نە تەخت کراوو نە لەناویش چوو . لەکاتی نەوەکانی (شلمانسری سێیەم)دا خەلیفەکانی ، وەك . شەمش ئەدادی پێنجەم) و (سمیر ئەمیس) و (ئەدد نیراری سێیەم) . ساڵێك لە ساڵەکانی حوکمیاندا تێنەدەپەری گەر پەلامارێکی ولاتی ئوورارتیان نەدابایە . . . بەلام هەر جار کۆتایی پەلاماردانەکان بە داگیرکردنی ولاتی نائیریو تۆلەسەندنەوە لە میدیەکانو سووتاندنو وێرانکردنی (وان)ی پایتەختی ئورارتی دەهات . بێ ئەوەی زیاتر زەفەر بە هێزەکانی ئورارتی ببەن .

بەوێنە (شمش ئەدادی پێنجەم) کە لە (٨٢٨-٨١٠) ی پێش زاییندا حوکمی نمرودی دەکردو لەسەردەمی هەردوو پاشای ئورارتی (ئیشبوئینی) و (منوا) ی کوریدا . جلەوی حوکمی لەدەستدابوو . . لە سێیەمین ساڵی حوکمیدا گەورەترین لەشکری بۆ سەر ولاتی نائیریو ولاتی ئارامی (ئورارتو) رێکخستو (٥٠٠) پێنج سەد شارو دێهاتی سوتاندو وێران کرد . بەلام (ئیشبوئینی) و (منوا) ی کورەکەی ، توانیان سنووری ولاتەکەیان لەخوارووەوە تا ولاتی (مصاصر) بەرفرەتر بکەنو پەیکەرێکی یادگارنامەشیان . بۆ سەرکەوتنەکانیاندا دامەزراند ، کە تێیدا ووتبویان «لەو کاتەی کە لە شاری» (مساسر) . پایتەختی ولاتی (مصاصر)ئامادەبوون . ئیشبوئینی کوری سردور . پاشای گەورەو مەزن . پاشای ولاتی نائیری . لە شاری تشبا (وان) چووە پەرستگای خوداوەند(خلدیا) و قوربانی بۆ کردو بەناوی ئەویشەوە قوربانی بە دانیشتوانانی بەخشی . .)[١٨]

کۆتای سەدەی نۆیەمو نیوەی یەکەمی سەدەی هەشتەمی پێش زاین . بە کزبوونیو بێتواناییی هێزی عەسکەری ئاشووری دادەندرێت . ئورارتیەکان ئەم هەلەیان . بۆ جێگیربوونیو دامەزراندنی قەوارەی ئیمپراتۆریەتی خۆیان . بە هاوکاریکردن لەگەل پاشاکانی نائیری . بەدەرفەت زانی . بەم جۆرە . نەك تەنیا سنووری ئیمپراتۆریەتەکەیان لە سنووری ولاتی ئاشور دایەوەو بەس . بەلکو بێهێزیی هەندێ پاشای ئاشوور وەك : (شلما نسری چوارەم ٧٨١ ٧٧٢) پێش زاین . وە (ئاشوردانی سێیەم ٧٧١ - ٧٥٤) پێش زاین . وەك (ئاشور نیراری پێنجەم ٧٥٣ ٧٤٦) پێش زاین

بەرپابوونی شۆرشێك لە ولاتی ئاشووردا . کە لە ئاراغا لە رۆژهەلاتدا تا شاری گوزانا لە رۆژئاوادا گرتبووەوە[١٩] . بە هەلە بزانو توانیان ئەو ناوچانەی

دەکەونە باکووری سوریا لە رۆژئاوادا تا نزیك روباری ئاراخسس (روباری خالس – قزل) لە رۆژهەلاتدا ، نجەنە ژێر دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتە مەزنەکەیان .

لە سالی ٧٤٣ پێش زایین . هێزێکی ئائیریی بەسەر باکووری رۆژهەلاتی ولاتی ئاشووری داداو توانی خۆی بگەیەنێتە ناوجەرگەی ولات . تەغلات پلاسری سێیەم (٧٤٥-٧٢٧)ی پێش زایین . ناچارما بەرهەلستی بکاتو زۆر بەزەحمەتەوە لە ولات دەریبکاتو تا پاش چیای جودی راوی بنێت .[٢٠] هەروەها لە سالی ٧٤٣ ی پێش زایین . تەغلات پلاسر لەشکرێکی گەورەی بردە سەر پاشای ئورارتو دوای شەروشۆڕێکی گەرم سوپای ئورارتو شکاو پاشاکەی بەرەو تشب (وان) هەلات .

دوای مردنی تەگلات پلاسرو هاتنی شلمانصری پێنجەم بۆ حوکم ، وە لە ئەنجامی تێکچوونی باری ناوخۆی ولاتو . . ئاژاوەو ناکۆکی ناوەوەو دەردەوە کە سەرانسەری ئیمپراتۆریەتی ئاشوری گرتبووەوە ، ئەرسا روسای دووەم ، پاشای ئورارتو ئەم هەلەیەی بە دەرفەت وەرگرت . لە ورمێو ...دا پەلاماری ئاشووریەکانی داو توانی بەشێکی زۆری ناوچەکانی ئاشوور داگیر بکاتەوە . وە لە نزیك شاری (مصاصر) کە ئەمرۆ بە تۆبزاوە دەناسرێت ، پەیکەرێکی بۆ یادکردنەوەی سەرکەوتنەکانی بەسەر دەولەتی ئاشووردا سازکرد .[٢١]

راپەرەین و پەرەسەندنی ئاشوور لەسەردەمی سەرجۆن‌دا :

پاشای نوێی ئاشور ، سەرجۆنی دووەم (٧٢١-٧٠٥ پێش زایین) ، کە ولات لەوپەری پەرەسەندن‌دابوو ، ناچار بوو پەلاماری ناوچە جیاجیاکانی ئورارت بدات . ئەوە بوو لە پەلاماردانی سالی ٧١٤ی پێش زایین‌دا ، کە خۆی سەرکردایەتی لەشکری کرد ، سوپای ئورارتی و میدیاو زگرتیەکان کە بەسەرۆکایەتی ئەرسای دووەم بوو ، شکاندو شاری (ساسر)ی داگیر کردو (وان)ی پایەتختی ئورارتیەکانی سوتاند[٢٢] . . . وە لەکاتی گەرانەوەیدا بە شاری (ئەو ئەی یاسا (Uaiais)[٢٣] تێپەری و لەوێشەوە بۆ ولاتی ئائیری ، وە لە (ئەیاترو)ی پاشای ئائیری – کە لەو وەختەدا سەرشۆر بوو بۆ ئاشووریەکان – دیاری وەرگرت . لەپاشان گەرایەوە ولاتەکەی خۆیو سەرکردایەتی گشتی هێزەکانی دەولەتی باکوور بە سەنحاریبی کوری سپارد کە ئەویش هەردەم پەلاماری ناوچە جۆراوجۆرەکانی ئورارتی دەدا ، بەتایبەتی ناوچە چیاییەکانی ئاسیای بچووك .[٢٤]

هەندێ لێکۆلەر دەلێن : «سەنحاریب لە سالی ٧٠٥-٦٨٢)پێش زایین لەگەل ئائیریەکان -کە دوای مردنی سەرجۆن لە ئاشوور یاخی بوون- جەنگا .وە گەورەترین شەری نێوانیان کە لە تۆمارکراوەکانی ئاشووردا بە پێنجەمین شەری سەنحاریب دادەندرێت[٢٥] – لەنزیك چیای جودی روویداو ماوەیەك بەردەوام بوو»

لە سەردەمی ئاشور بانیپال‌و سردوری سێیەمی ئورارتی ، ئاشوریەکان لەگەل ئورارتی و ئائیریی هاوپەیمانی ی ، ئاشت بوونەوە . وە سردوری سێیەم ، کە لە (٢٧) بیستو حەوتەمین سالەی حوکمی ئاشور بانیپال حوکمی گرتە دەست ، بۆ بەخزمەت گەیشتنی خاوەنشکۆی ئاشوور ، سەری لە نەینەوای پایتەختدا . ئاشوور بانیپال لەم بارەیەوە دەلێ : «ئەوە ، واتە سردور ، وا بەگەرمیەوە بەرەو رووم هات . هەروەك چۆن کور بەگەرمیەوە بەرەو رووی باوکی دێت .» .

دەولەتی ئورارتی ، لە سەردەمی دوا پاشایدا (سردوری سێیەم) ، لە ناوەراستی سەدەی حەوتەمی پێش زایین‌دا ، لەپرێکا لەناوچووو ناوی لەناو ناوان نەما . گومانیش لەوە ناکرێت ، دەولەتی میدیا ، کە لە دەوروبەری سەدەی حەوتەمی پێش زایین‌دا لە ناوچەی ئاذربیجانی رۆژهەلاتدا سەری هەلداو سنووری دەولەت ، ولاتی ئائیری و ئورارتوی گرتە خۆوە ، لەگەل بابلیەکان لە سالی ٦١٢ ی پێش زایین‌دا ، دەولەتی ئاشووریان لەناوبرد .

دوای لەناوچوونی دەولەتی ئاشوور ، سنوری دەولەتی میدیا ، لە رۆژئاوادا فراوانتر بوو تا گەیشتە روباری خالس (قزە) لەناوەراستی ئاسیای بچووك لە دووری ٥٠ کیلۆمەتر لە ئەنقەرەدا . وە ئەم سنورە بوو بە سنوری نێوان دەولەتی میدیاو دەولەتی لیدیا ، لە رۆژئاوای ئاسیای بچووکدا .

ئەنجام

لە بەسەرهاتو رووداوی جەنگی خوێناوی نێوان ئاشووریەکان لەلایەکو ئورارتی و ئائیریەکان لەلایەکی ترەوە دیار دەکەوێ کەوا ئائیریەکان لەسەر پاراستنو مانەوەی میرنشینەکانیان سووربوون هەروەکو ئورارتیەکان سەرشۆر نەبوون بۆ ئیمپراتۆریەتی ئاشووری داگیرکردنەوەی ولاتی ئائیری پێش ولاتی ئورارتیەوە ، لەلایەن ئاشووریەکانەوە ، ئەوەمان

دەخاتەوە یاد کەوا نائیریەکان ، هاوپەیمانێتی و لایەنگیری دەوڵەتی ئورارتیان کردووە ، لەبەر شوێنی جوگرافیاییەوە کە نزیك بوو لەم دەوڵەتەوە وە نائیریەکان هەر کاتێك کە وڵاتیان بکەوتایە ژێر دەستی ئاشووریەکانەوە ، دەستەوەستە تەماشایان نەدەکرد ، بەڵکو هەر کە هەلێکیان بۆ بلوایە ، دەنگی رزگاربوونیان بەرز دەکردەوە . بێگومان رزگاربوونشیان هەمیشە دەبوو بەهۆی ئەوەی پایەیێکی سیاسی گرینگ‌و دەستەلاَت بگرنە دەست ، کە ئەمەش لە بەرژەوەندی ئورارتیەکان بوو ، کە بە پێی پیو[illegible]ت ، دۆستایەتیان بیەنەوەو لە شەڕوشۆرەکانیاندا لەگەڵ ئاشووریەکان سوودیان لێ‌وەربگرن .

لەرووی ژیارو شارستانیەوە ، لەوانەیە زانیاری‌و شارەزایمان لەمەڕ شارستانێتی نائیریەوە نەبێت . بەلاَم هیچ گومانی تێدا نی‌یە کەوا گەلی نائیر ، بە پێی شوێنی جوگرافیای وڵاتەوە لە نێوان هەردوو دەوڵەتی پێشکەوتووی ئاشووری‌و ئورارتی ، شتی زۆری لە شارستانێتی ئەم دوو دەوڵەتە وەرگرتووە .

وە تا ئێستاش بنەچەکەی نائیریەکان لە دێهات‌و تیرەکانی سەر بە ناحیەی (نیری)یان (نهری) لە ناحیەی شەمدینان ماوەو ، تاکو ئێستاش کوردەکانی ناوچەی نائیری کۆن ، ناوچەی شەمدینان ، کە سەر بە پارێزگای هەکاری‌یە لە کوردوستانی تورکیاداو شوێنی پێشەوایی کورد خوالی‌خۆشبوو شێخ عبید اللە‌ی نهری‌یە بە نەهری یان نایری ناو دەبەن .

پەراوێزو سەرچاوەکان

١ - ئەمین زەکی : کورتە مێژووی کوردو کوردستان ، چاپی دوو بەغدا ١٩٦١ ل ٥٠ «رای سدنی سمث» .

٢ - هەروەك چۆن ئاشووری‌یەکان ، ناوی خۆیان‌و زمانەکەیان ، بە ناوی «ئاشور»ی خوداوەندی نەتەوەییانەوە کردۆتەوە ئاواش دانیشتوانانی ئورارتویان خلدی ، ناوی خۆیان‌و زمانەکەیان بە خلدی ناودەبرد ، کە لە ناوی خوداوەندی نەتەوەییانەوە (خلدیا) وەریانگرتووە ، ئاشووری‌یەکان ، خلدی‌یەکانیان بەهۆی ناوی شوێنی جوگرافیای وڵاتەکەیانەوە (چیای ئارارات) بە ئورارتی‌یەکان ناودەبرد .

٣- محمود الامین : موحازەرەکانی لە مێژووی کۆنی رۆژهەلاتدا (بۆ قوتابیانی بەشی شوێنەوار) - زانکۆی بەغدا - کۆلیجی ئەدەبیات - ساڵی ١٩٥٧ .

٤ - ئەمین زەکی ، سەرچاوەی پێشوو ل ٥٢ - ٥٣ .

٥ - سەرچاوەی پێشوو ل ١٠٢ - ١٠٤ .

٦ - سەرچاوەی پێشوو ل ٧١ .

٧ - سەرچاوەی پێشوو ل ٧١ .

٨ - گۆڤاری «سومر» بەرگی هەشت - بەشی یەك ١٩٥٢ وتاری (تۆبزاوەو کێلەشین) .

٩ - محمود الأمین - موحازەراتەکانی پێشوو .

١٠ - ئەمین زەکی - سەرچاوەی پێشوو ل ٧٩ .

١١ - لەوانەیە وڵاتی نائیر لەچەند میرنشینێك پێك هاتبێت . وە ناوی (میرانی نائیر) زۆر جار لە تۆمارکراوەکانی ئاشووردا هاتووە .

١٢ - ئەمین زەکی - سەرچاوەی پێشوو ل ١٠١ (لە دائیرەی مەعاریفی ئیسلامیەوە) .

١٣ - ئەمین زەکی - سەرچاوەی پێشوو ل ١٠١ .

١٤ - گۆڤاری (سومر) - سەرچاوەی پێشوو .

١٥ - ماسر : ئەو ناوچەیەیە ، کە ئەمڕۆ بە برادۆست ناودەبرێت لە رۆژهەلاتی رەواندوزەوەیە .

١٦ - گۆڤاری (سومر) : سەرچاوەی پێشوو ، تەماشای Luchenbill: Ancient Records of Assyria ل ٥٦٨ - ٥٧٢ ، ٥٨٤ - ٥٨٨ بکە .

١٧ - گۆڤاری (سومر) - سەرچاوەی پێشوو

١٨ - سەرچاوەی پێشوو - ئەم پەیکەرەش (کێلەشین) ی ئەمڕۆیە .

١٩ - گوزانا : شوێنەکەی ئێستای (تل حلف)ە ، لە رۆژهەلاتی سوریادا . وە ئارابخا ، شارێك بوو لە شوێنی ئێستای شاری کەرکوك لەوانەیە وشەی (عرفة) ، کە ئەمڕۆ گەرەکێکە لە شاری کەرکوك ، لە وشەی ئارابخای کۆندا ، بەدەستکاری‌یەوە ، وەرگیرابێت .

٢٠ - ئەمین زەکی : سەرچاوەی پێشوو ل ١٠٢ .

٢١ - تۆبزاوە ، ئەکەوێتە ناوچەی سیدەکان ، لە پارێزگای هەولێردا .

٢٢ - تەماشای گۆڤاری رۆشنبیری نوێ ، ژمارە ٨١ ی ئابی ١٩٨٠ ، ل ٤٩ «وتاری مەنائیەکان» بکە .

٢٣ - شوێنەکەی «باش قلعة»ی ئێستایە .

٢٤ - گۆڤاری (سومر) ، سەرچاوەی پێشوو ، وتاری «تۆبزاوەو کێلەشین» .

٢٥ - ئەمین زەکی : سەرچاوەی پێشوو ل ١٠٢ .